

МІКРОКОНЦЕПТОСФЕРА У ПАРАДИГМІ ЛІНГВОКУЛЬТОРОЛОГІЇ (на прикладі “Святості”)

Розглянуто різні погляди на концептосферу, простежено особливості її об'єктивації в лінгвокультурології і описано її специфіку на прикладі мікроконцептосфери “Святість”.

Ключові слова: концептосфера, мікроконцептосфера, “Святість”, сакральне.

Період кінця ХХ–початку ХХІ ст. у лінгвістиці позначений увагою до вивчення проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу мови і культури, тобто тих питань, що становлять предмет дослідження міждисциплінарної науки – лінгвокультурології. Як одна з провідних і водночас відносно нових наукових галузей синтезуючого типу лінгвокультурологія, за словами Г.Богданович, “сформувалась в умовах парадигмальних змін у науці, пов'язаних, з одного боку, зі змінами у свідомості суспільства, з іншого – з упровадженням принципу антропоцентризму, увагою до мови “в дії” та носія таких дій – людини” (тут і надалі переклад російськомовних джерел наш. – Т.В.) [1, с. 16].

Незважаючи на те, що за останні десятиліття з'явилося чимало праць, в яких закладено основи лінгвокультурологічного підходу до вивчення взаємовідношень мови й культури, мови й етносу, мови й народного менталітету, тобто вичення когнітивного простору культури (С.Воркачов, В.Воробйов, В.Карасик, Ю.Степанов, В.Маслова, В.Телія, а також В.Кононенко, О.Селіванова, Т.Космеда, В.Ніконова та ін.), ще не вироблено чіткого термінологічного апарату цієї мовознавчої галузі, залишається чимало дискусійних проблем, що потребують подальшого висвітлення.

Здебільшого науковці акцентують увагу на визначенні базової одиниці лінгвокультурологічних досліджень, яка б синтезувала в собі елементи мови й культури, тобто лінгвокультурному концепті, на таких термінопоняттях, як: „картина світу”, „ментальність”, „мовна особистість”, „етнокультура” та ін. Водночас лінгвокультурологія повинна ще виробити ряд власних векторів дослідження та знайти відповідь на низку питань, одним з яких є питання про концептосферу. Частіше під концептосферою розуміють „сукупність концептів, з яких, як із мозаїчного полотна, складається світобачення носія мови” [7, с. 17]. До цього В.Маслова додає, що багатство мови визначається не тільки багатством словникового складу і граматичними можливостями, а й концептосферою, в якій формується національна мовна особистість” [7, с. 17].

Проте вводився відповідний термін переду-

сім на позначення концептосфери мови Д.Лихачовим у 1993 р. Стверджуючи, що концептосфера мови – це по суті, концептосфера культури, а національна мова у потенції – „замішувач” цієї культури, дослідник констатує: „Поняття концептосфери особливо важливе тим, що воно допомагає зрозуміти, чому мова є не просто засобом спілкування, але й деяким концентратом культури – культури нації і її втілення у різних верствах населення аж до окремої особистості” [6, с. 9]. Учення Д.Лихачова про концептосферу послужило методологічною базою для подальших її досліджень, передусім у лінгвокультурології. Концептосферою науковець називає сукупність потенцій як окремої людини, так і мови загалом. Водночас він зауважує, що концепти складають різноманітні сфери, які в сукупності утворюють концептосферу національної мови. Причому концептосфера національної мови тим багатша, чим багатша вся культура нації – література, фольклор, наука, образотворче мистецтво; вона співвідносна з усім історичним досвідом нації і особливо релігії [6, с. 5].

Щодо інших визначень концептосфери, то вони здебільшого доповнюють, уточнюють, розвивають учення Д.Лихачова. Так, посилаючись на праці відомого лінгвокультуролога С.Воркачова, українські мовознавці пропонують розмежовувати концептосферу мови і концептуальну сферу. Зокрема, сукупність концептів, до яких зараховують лексеми, значення яких складають зміст національної мовної свідомості і формують „наївну картину світу” носіїв мови, утворює концептосферу мови. У вужчому розумінні до концептів зараховують ті семантичні одиниці, що позначені лінгвокультурною специфікою та характеризують носіїв певної етнокультури. „Сукупність таких концептів, – за словами М.Скаб, – не утворює концептосфери як певного цілісного й структурованого семантичного простору, але займає в ній певну частину – концептуальну сферу” [13, с. 30].

Загалом на здатність концептів взаємодіяти, переплітатися, утворюючи структуровану єдність, звертало й звертає увагу багато науковців (Ю.Степанов, В.Нерознак, Р.Фрумкіна, В.Маслова, О.Селіванова, В.Кононенко, В.Манакін та ін.). Цю структуровану єдність дослідники визначають за допомогою різних термінів, як-от: „концептуальна система” (В.Маслова, Р.Павільоніс), „концептуалізована (концептуальна) ділянка” (в русистичі – „область”) (В.Нерознак, Ю.Степа-

нов, С. Воркачов), „концептуальне поле” (В. Воробйов, А. Приходько) та ін. При цьому науковці нерідко використовують їх як синонімічні або ж пропонують розмежовувати.

Слушною видається думка про співвідношення „концептуальної системи” і „концептосфери” О. Селіванової, яка стверджує, що різним фрагментам концептуальної системи відповідають концептосфери, або домени, найбільш загальні з яких були виділені ще при перших спробах ідеографічного членування лексики [12, с. 261]. А отже, концептуальну систему доцільно визнати як родові поняття стосовно окремих концептосфер, з якими вона перебуває у гіперо-гіпонімічних відношеннях. На думку авторів монографії Т. Космеди й Н. Плотнікової, при такому підході концептуальні сфери (домени) тотожні тематичним полям [5, с. 31].

Для лінгвокультурології, на наш погляд, більш вдалим є терміни „концептуалізована ділянка”, „концептуальна ділянка”, постульовані В. Нерознаком, Ю. Степановим, С. Воркачовим. За Ю. Степановим, концептуалізована ділянка – це „така сфера культури, де об’єднуються в єдиному загальному уявленні (культурному концепті) слова, речі, міфологеми і ритуали, які у межах окремих концептуалізованих ділянок можуть виступати заміслювачем або символізатором одного” [15, с. 74].

На зв’язок із семантичним простором мови спроектована дефініція концептосфери, наведена у праці З. Попової і Й. Стерніна, згідно з якою концептосфера – „це не набір, не інвентар концептів, а складна їх система, утворена перетинами і переплетеннями численних і різноманітних структурних об’єднань груп концептів, які „упаковані” у ланцюжки, цикли, розгалужуються, як дерева, конструюються, як поля і т. под., вся ця складна система й утворює семантичний простір мови” [10, с. 65]. Розвиваючи далі висловлену думку, науковці зауважують, що концептосфера об’ємніша і ширша, ніж семантичний простір мови, оскільки деякі її фрагменти безпосередньо і не виявляються в мові. У їх розумінні термін „концептосфера” виступає синонімом до „концептуальної картини світу”.

Привертає увагу і тлумачення концептосфери через поле. Так, на думку прихильників такого підходу, різноманітні типи об’єднань концептів (від бінарних опозицій до концептуальних рядів і множин) формують поля, а вже об’єднання таких полів складають концептосферу (С. Кошарна, А. Приходько). З погляду лінгвокультурології, важливе зауваження про те, що концептополе „поєднує концепти ... як факти культури, а не мови” [11, с. 217].

Для нашого дослідження актуалізується також питання, пов’язане із функціональною, тематичною різноплановістю досліджуваних у лінгвістичній парадигмі концептосфер. Тематичні класифікації концептосфер знаходимо у працях В. Карасика, Г. Слишкіна. В україністиці, зокрема, пропонують розрізняти наївно-побутову, художню і наукову концептосфери (В. Іващенко), сформува-лися певні уявлення про освітню, емоційну, гендерну та інші концептосфери (В. Кононенко, Т. Крищенко, Н. Миронова). З’явилося багато праць, присвячених дослідженню концептосфер окремих дискурсів, як-от: релігійного (П. Мацьків), політичного (І. Чернишенко), науково-публіцистичного (І. Железняк) тощо. Значного поширення набув і термін „авторська концептосфера”, який часто вживають без належної аргументації. Специфіку авторських концептосфер вивчали К. Голобородько (О. Олеся), Н. Мех (Г. Сковорводи), С. Шуляк (Є. Гуцала), А. Башук (М. Гумільова) та багато ін.

Як бачимо, термін „концептосфера” може вживатися на позначення мови народу, сукупності концептів національної мови, концептуальної бази певного дискурсу, ідіостилію окремого письменника. Нерідко згаданий термін науковці вживають стосовно якогось одного концепту, розуміючи під ним зазвичай макро-, мегаконцепт, як це роблять, наприклад, Г. Яворська (концептосфера „дім”), В. Вишинський („страх”), О. Чмир („порядок”), А. Огар („небо”) та ін.

Намагаючись якимось систематизувати відомості про концептосферу, науковці пропонують розмежовувати концептосферу і мікроконцептосферу. Так, концептосферу визначають як фрагмент ККС, сформований на основі уявлень людини та репрезентований сукупністю одиниць пам’яті (концептів), що групуються за тематичною ознакою” [5, с. 31]. Під мікроконцептосферою розуміють складову концептосфери, репрезентовану також сукупністю концептів, згрупованих за тематичною ознакою [5, с. 32]. Подібний підхід дає змогу зробити висновок про ієрархічну систему, в якій мікроконцептосфери входять до складу концептосфер, сукупність яких формує ККС, що вербалізується за допомогою МКС.

При такому підході до проблеми видається недоцільним поширювати термін „концептосфера” на один концепт, навіть якщо це мегаконцепт, або використовувати його на позначення мови письменника, яка і без цього має багато кваліфікаторів.

Викладені положення проілюструємо на прикладі мікроконцептосфери „Святість”. У мовній картині світу *святість* – це властивість зі значенням прикметника *святий* у таких ЛСВ: „1. Пов’язаний з релігією, Богом, наділений Божествен-

ною силою. 2. Який, за християнською релігією, провів життя у служінні Богові і якого після смерті церква визнала небесним заступником віруючих... 4. Морально чистий, благородний, бездоганний у житті, поведінці тощо. 5. Який глибоко шанують, дорогий, заповітний” [14, с. 101-103].

У цьому тлумаченні об’єктивується широке розуміння святого, священного, або, точніше, сакрального, яке у науковій міфопоетичній парадигмі „не становить спеціального релігійного поняття, ... воно – сутність світу, його непошкоджена основа, його момент істини: запорука космічного (а не повсякденно-життєвого) існування. Сакральне є старшим від усіх релігій і давнішим за будь-які ідеології” [9, с. 239]. Зазвичай у подібних кваліфікаціях священне протиставляється профанному своєю незвичністю, неординарністю, важливістю, здатністю викликати задоволення, радість або, навпаки, страх та інші сильні емоції (М. Еліаде, М. Новикова, Ю. Антонян та ін.). Отже, сутність сакрального полягає в тому, що воно охоплює все те, що перевищує людські можливості, а відтак породжує бажання поклонитися йому чи остерегатися його. Концептуальні одиниці, через які об’єктивується сакральне в його широкому розумінні, що увібрали в себе наукові, міфопоетичні, культурологічні та ін. смисли, в сукупності репрезентують сакральне в мові. При цьому ми не можемо стверджувати, що такі концепти групуються за тематичною ознакою. В українській етнокультурі сакралізуватися можуть образи калини і верби, сокола і голубки, місяця і зірок та ін. (див. „Знаки української етнокультури” В. Жайворонка). А отже, дискусійним залишається питання про статус концептуальних одиниць – маніфестантів сакрального в широкому розумінні цього поняття.

Водночас органічним у науковій парадигмі є мовно-концептуальне вираження сакрального у його вужчому, суто релігійному значенні. „Сакральне – феномен, що належить релігії” [8, с. 499], – саме такий погляд домінує у філософській, культурологічній, релігійній парадигмах. Відповідно воно пов’язане з Богом чи богами, тому саме через стосунок до Божественного окреслюють сферу релігійного сакрального. При цьому в його межах виділяють: 1) надприродних істот, що є об’єктом поклоніння в релігійному культі; 2) релігійні цінності – віросповідання, віровчення, таїнства, церкву; 3) сукупність предметів, осіб, дій, текстів, які входять у систему релігійного культу тощо [8, с. 499]. Іншими словами, сакральне охоплює все те, що є святим. Основними тут, згідно з християнською традицією, є Бог, Богородиця, Святі.

Концепти, що експлікують відповідну понят-

теву сферу, об’єднуються за тематичною ознакою. Це дозволяє кваліфікувати їх сукупність як концептосферу сакрального. У цьому дослідженні термін „концептосфера” вживаємо на позначення сукупності концептів, наповнених релігійним смислом.

Зауважимо, що, на думку відомих теоретиків сакрального, його діалектику визначає боротьба святого (священного) з демонічним. Так, за словами Р. Каюа, сакральним породжені добрий дух і злий, Бог і сатана, священник і чаклун, що можуть як урятувати, так і занепасти. Отже, саме злі сили, що уособлюють нечисте, разом із чистим визначають релігійну полярність і відіграють у світі сакральному таку ж роль, як поняття добра і зла у світі профанному [3, с. 56, 52]. Розв’язуючи цю проблему, ми також дотримуємося погляду, згідно з яким сатана та інша демоносила, які, безперечно, не можуть бути священними, є органічною частиною того надприродного, невідомого, табуйованого світу, що кваліфікується як сакральний.

Подібне бачення проблеми уможливорює виокремлення в межах зазначеної концептосфери двох аксіологічно полярних мікроконцептосфер, які умовно можна означити як „Святість” і „демонічність”. (В інших працях у межах концептосфери сакрального ми розмежовували власне сакральне і сакрально-хтонічне [2, с. 132]). На підтвердження сказаного додамо, що сакральне, як відомо, співвідноситься з певною ділянкою мовної семантики як частини цієї концептосфери, реалізованої за допомогою мовних знаків. Релігійні уявлення, поняття формуються під впливом різноманітних чинників, серед яких важливу роль відіграє лінгвальне втілення, зокрема лексичне вираження. Звідси більш правомірними видаються погляди тих учених, які в межах сакральної лексики розглядають також і демононазви, як це роблять, наприклад, М. Скаб, А. Ковтун та ін.

Основними репрезентантами мікроконцептосфери „Святість” є концепти на позначення Бога, Богородиці й усього Святого у розумінні Божественного, натомість концептосферу „демонічність” маніфестують концептуальні одиниці, що позначають демоносилу.

Зауважимо, що проблема структурної організації вказаної концептосфери, як і окреслених в її межах мікроконцептосфер, ще не була предметом спеціального вивчення. Можливо, цим пояснюється виділення в лінгвістичній парадигмі такої концептосфери, як Бог (П. Мацьків), або такої мікроконцептосфери, як Святки (Т. Космеда, Н. Плотнікова), які, на наш погляд, доцільніше було б кваліфікувати як мегаконцепти. Водночас додамо, що згадані дослідники у своїх працях також допускають тлумачення окреслених концептуальних об’єднань як концептів. Це підтверд-

жує висловлену О. Селівановою думку про те, що співвідношення концептосфери і концепту залежить від установок дослідника, „оскільки існує чимало концептів, які входять до різних доменів, або домен може ототожнюватися з концептом” [12, с. 261].

„У концептуальній сфері перехрещуються і накладаються одна на одну категорії, що охоплюють різноманітні, неоднопланові й різноаспектні поняттєві константи, взяті з можливого кола передовсім абстракцій (хоч можлива концептуалізація й предметних понять)”, – стверджує В. Кононенко [4, с. 8]. Цим певною мірою можна пояснити об’єднання у межах виділеної нами мікроконцептосфери різнопланових концептів. Так, мікроконцептосферу „Святість” репрезентують: 1) загальнорелігійні концепти – маніфестанти конкретних і абстрактних понять, якот: „Бог”, „Богородиця”, „Ісус Христос”, „рай”, „дух” та ін.; 2) морально-етичні, наприклад: „добро”, „любов”, „примирення”, „прощення” та под.; 3) такі, що пов’язані з церковно-обрядовою діяльністю людини, як: „хрест”, „ікона”, „хрещення”, „причастя” тощо. Крім того, серед цих концептів можна розмежувати ядерні й периферійні; ті, що актуалізуються або в християнському, або в язичницькому сценарії чи виявляються також і поза сферою релігії. З огляду на те, що сакральні релігійні концепти в досліджуваній мікроконцептосфері об’єктивують уявлення про поняття, що характеризуються винятковою значущістю, особливою цінністю і завдяки цьому викликають шанобливе ставлення у народу, актуалізується насамперед проблема їх лінгвокультурологічного аналізу.

Дослідження лінгвокультурної специфіки таких концептів дасть змогу глибше пізнати етнопсихологічні засади національного світосприйняття, змоделювати мовно-концептуальну картину світу українського народу, для якого віра в Бога є споконвічною ментальною рисою. Визначення лінгвокультурологічної проблематики, зокрема питань, що стосуються статусу концептосфери сакрального та мікроконцептосфери „Святість” як її складової, відкриває перспективи подальших українознавчих досліджень у цій царині.

In the article different views on the conceptosphere are reviewed, specificity of its objectification in lingvoculture is deduced, differential features of microconceptosphere is discovered. All this is illustrated on the example of the microconceptosphere “sainthood”.

Key words: *conceptosphere, microconceptosphere, “sainthood”, sacral.*

Рассматриваются разные взгляды на концептосферу, исследуются особенности ее объективации в лингвокультурологии и выявляется ее специфика на примере микроконцепта “Святость”.

Ключевые слова: *концептосфера, микроконцептосфера, “Святость”, сакральное.*

Література

1. Культурология, лингвокультурология, этнопсихология и полилингвокультурология / Г.Ю.Богданович // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 34. – С. 12-17.
2. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст.: монографія / Т.П.Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
3. Каюа Р. Людина та сакральне / Р. Каюа; пер. з фр. С.Л. Удовик (відп. ред.). – К.: Ваклер, 2003. – 256 с.
4. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія / В.Кононенко. – Київ - Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
5. Космеда Т.А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі: монографія / Т.А.Космеда, Н.В.Плотнікова. – Львів: ПАІС, 2010. – 408 с.
6. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С.Лихачев // Изв. РАН. Сер. Литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – №1. – С. 3-9.
7. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учебн. пособие / В.А.Маслова. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
8. Новейший философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
9. Новикова М. Міфи та місія / М.Новікова. – К.: Дух і література, 2005. – 432 с.
10. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д.Попова, И.А.Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 190 с.
11. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М.Приходько. – Запоріжжя: Прем’єр, 2008. – 332 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
13. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. – Чернівці: Рута, 2008. – 559 с.
14. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 9.
15. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – Изд-во 3-е, испр. и доп. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.